

ההעפלה מספקים לפני הקמת המדינה

הוא. יהודים עברו לגור ברבעים האירופיים של העיר ולקחו חלק בפעילות
מילטית שבה. בהשפעת הקולוניאליזם הצרפתי החלו יהודים לזכר צרפתי,
למלש ולהתנהג בצרפתים, לשלוח את ילדיהם למסגרות חינוך צרפתיות
הודיות צרפתיות, כגון "אליאנס". השפעותיו השונות של הקולוניאליזם
הצרפתי על החברה היהודית המוסלמית גרמו בסופו של דבר לינתוק חלק
ועל כן שתי החברות, שידעו מאות שנים של קיום זו לצד זו התקריות בין
היהודים לבין מוסלמים הוא ראשית הנאה לא איימו באופן קונקרטי ומידי
על הקהילה היהודית ועל התפתחותה הפוליטית.*

הפעילות הצינונית בספקים

הנאיין הכולל ביותר בציונות בספקים היה הניסיון לשמור על עצמאות הפעולה.
אנדר "אוהבי ציון", שהוקמה ב-1913 ברדי נסים לזון, לא הצטרפה ל"פדרציה
הציונית הבריטית", שהוקמה ב-1920. בעיר זו יצאו כמחצית התנועה הרוויזיו-
ניסטית ו"הי"ל" בלונדון. בספקים יצא לאור העיתון הציוני החשוב ביותר
בתנועה "Le Kesef" - ירחון שהביא את ביטוח האקטיביזם הציוני
לציונות הדומה בתנועה בשלטי שנות העשרים, והיה שופרה של התנועה
החוייניסטית במחצית הראשונה של שנות השלושים.
בשלהי 1943 התארגנה בספקים קבוצה צעירים, שזווגוה את הבסיס לחקמה
תנועת "צעירי אוהבי ציון". התנועה המסומנה על אישור היטלרנטה הצרפתים
מ-1913 להקמת "אוהבי ציון" וראתה עצמה כמספחת לתנועה זו (Affilié).
במאס 1945 מנתה התנועה כ-650 חברים ואתרים לפי הפירוט הבא: 100
חברים מתחת לגיל 16, 200 חברים בגילאים 16-25 ו-350 חברים בגילאים
25 ומעלה. לכרות נסיונות שונים ליארות גוון פוליטי-מפלגתי לתנועה, ולמרות
חילוקי דעות קשים ואף פרישה של פעילים אחרים מהתנועה. הדי עד שלהי
1947 שמרה התנועה על נייטרליות מבוהנת מפלגות. עם זאת אין ספק לגבי
אופי המסורתי והעממי של התנועה.

התנועה הגדירה עצמה כתנועה תלוצית, סוציאליסטית ופדרטיסטית. "לחיות
ציוני" מטרי ספרון לידיד, "אין משמעו להיות בעד מדינה יהודית, אלא להישתתף
בתהליך ההגשמה של המדינה ולעלות לארץ-ישראל כבדי לבנות את הארץ."
ביישנות הציונות היא בהגשמת רעיון העלייה לארץ. מכאן "הציונות משמשת
אלטרנטיבה ממשית לחיים בגולה, ולא ביסס ליצירת זהות פוליטית או תרבותית
ליחיד הגולה, זו אינה ציונות פוליטית. מרים סיידיה - מדאשי התנועה - ניסתה
להבהיר את השקפתה על הציונות אגב דיון במושג ה"היטלר". הסבריה נועדו
להבהיר לחברי התנועה את הקשים, שבפניהם יעמדו בהמשך. "ההיטלר", מסבירה
כרים סיידיה, "היא שקום פיס, אינטלקטואלי ומסורי של העולה. הגוף צריך
להתרגל למאמץ פיסי של תשע שעות עבודה ביום, שכן החיים בגולה ניוונו

Handwritten notes and signatures at the top of the page, including a large signature and the text "הייתם סעודין" and "ההעפלה מספקים לפני הקמת המדינה".

ההעפלה מספקים לפני הקמת המדינה*

מקדש לכבוד, לחאי נים
בת אליהו קבונה קטרוה, בניניה נוסת

חלקה של ההעפלה מצפון אפריקה לארץ-ישראל כמעט לא נרתן בספרות המחקר.
המחקרים העודות המצויים נדרשים בעיקר ליהואר חלקה של יהדות מוס
ודים בריבטים מדיניים או אירגוניים של הנושא, במאמר זה ננסה לנאי
פרשה את, הקטורה בהעפלה מצפון אפריקה. בדעתנו להתחקות אחר התמודדות
של הקהילה היהודית בספקים (Sefar) שברומה של תוניסיה עם עניין ההעפלה
לפני הקמת המדינה. עד להקמת המדינה הגיעו לארץ מצפון אפריקה כ-1,200
מעפילים. חלקה "ל הקהילה בספקים היה כ-10% מכלל המעפילים מצפון אפריקה
וברומיים אחרים מכלל המעפילים מהתוניסיה, מה שמערכת את הישובה על
קהילה זו כתחום ההעפלה. המקורות שברשותנו מאפשרים לנו לתאר את נתיב
ההעפלה, ההתארגנות לעלייה, קורחותה של המעפילים, הרכב החברתי והנטי
הציבור היהודי להעפלה.

העיר ספקים והקהילה היהודית

ספקים נמצאת כ-300 ק"מ דרומית לתוניס הנצירה, במרכזו של המהל התוניסאי,
היא עיר המל החשובה ביותר בדרום תוניסיה. האזור מצטיין במטעי היתים
המתלים ובייצור מצורים הקשורים בענף היתים המקום הגיאוגרפי המיוחד
ל העיר ותחביבתה המסחרית חשפו אותה להשפעת הקולוניאליזם הצרפתי.
אך קשריה עם הקהילות המסחריות בדרום תוניסיה, שהושפעו אך מעט
מהקולוניאליזם הצרפתי, לא נותקו.

האוכלוסיה היהודית בעיר נאמדת כ-5,000 נפש, שהם 1.7% מכלל האוכלוסיה
המקומית. הקהילה היהודית בספקים עברה תהליכים, המאפיינים את החברה היהודית
בתוניסיה, ועיקרם - מודרניזציה, התבוללות וניתוק מהחברה המוסלמית. תהליך
המודרניזציה בא לידי ביטוי בשינוי מקצועות היהודים ממקצועות מסורתיים
של כסתר, דייג ומלאכה למקצועות חופשיים, כגון עריכת דין, עיתונאות, בקאות
* במאמר זה נכתב בסמכת מחקר, הוערך במרייטס הבינאוניברסיטאי לחקר ההעפלה,
בנושא "עלייה בלתי לגלית והגירה חשאית מצפון אפריקה".

1. מקרה זה של מירכאל חגיגי: כאשר חגיגו סרטיסקיאים לחנוכה בשלהי 1945, המארגנה קבוצת העולים ויצאה לאנגלייה. לקבוצה זו הצטרפו כמה עולים, שלא היו להם סרטיסקיאים. כנוהגם הייתה לנסות לעלות באופן בלתי לגאלי לאנגלייה או למסוים. הנה סיפורו של מירכאל חגיגי: מספק:

חגיגו לאנגרי ב-13 באוקטובר 1945. חיינו בצניסיה ארובה לאנגיה, שצריכה לקחת את הבריגו לארץ כדי שנוכל לתמוך אליה. מלבד ומשה חגיגי: היה גם חבר מ"צצפרי ציוני" מנבם, שהחליט לעלות באופן בלתי לגאלי. היה זה יארי בוקובה¹⁴. [האנגלייה אחרת לבוא, הנהגו שטיפל בנו החליט לשלוח אותנו במסוים. בינתיים, עד שיוסדרו הניירות, החלטנו להקים הכשרה בחווה הממוקמת 25 ק"מ מאלגרי. כדי שבמקרה שאנו, ה"בלתי לגאליים" - כל מכוניי אהנו כאן - לא נוכל לטוס, יהיה לנו מקום לגור ולספק את צרכינו, בלי שנכבד על מאן דווא. עלינו להכשרה ב-6 בנובמבר. חיינו 15 חברים... כעבור 20 יום הוכנו הניירות לטיסה. כל התלומות שלנו על עלייה החמוטטו כבינין קליפס |...]¹⁴

מירכאל חגיגי נשאר כהכשרה עד חודשים אחרים, וחזר לספק. לאחר מכן יצא להכשרה בצרפת. ומשם עלה לארץ. אונייתו נחטפה, והוא גורש לקפריסין. 2. מקרה זה של יהודה מציל חגיגי: ביני 1946 עוב יהודה מצליח את ספק, ופניו מועדות לחונם, שם המתיז להודיענו עלולה לאנגליה הששה ודכה לארץ-ישראל. הוא הצליח לעלות על האונייה "Siwa", הנושאת רגל שודרי ומסלול נסיעתה עובר בחופי הארץ. לאחר שהסתחר 24 שעות באונייה ללא אוכל, יצא ממחבואו, מספר האונייה המכים להשאירו רק לאחר שהחתייב לעבור באנגיה. ביולי 1946 הגיעה האונייה לנמל חל-אביב. מצליח קפץ מהאוניה, הגיע לחופי הארץ והצטרף לחברי החנועה בקבוצת יבנה.¹⁵

סיפור עלייתו של מצליח נשמר בסוד מספק מחשש כישלון. במכתבי מתקופה זו לא סיפר סעדון על הסיעה עד לקבלת החלטה החדשה והכשרה, שנוסיעתו החדשה של מצליח עלתה יפה. אוירת המחת, ששררה בימי נסיעתו וחוסר הודאות לגבי גורלו יוצרים חחושה, שבעצם הייתה כל החנועה מספק מאתורי נסיעה זו.

העלייה הבלתי לגאליה של מצליח עוררה זה רב בקרב חברי החנועה ובקהילה היהודית מספק. כתב סעדון ליהודה מצליח בארץ-ישראל: "מעשה הגבורה שלך הזכיר דודבר על ירי האובלוסיס היהודית לא רק מספק, אלא גם בסוס ובחונם".¹⁶ האסיפה של החנועה ביום שבת הזקודה כולה לשיחה על מעשה גבורה זה. מעשה זה מוכיח את רצון ההגשמה של חברי החנועה, ואין להטיל ספק בחלוציותה של החנועה. לדידו - בעיר חונם - כתב סעדון: "אנחנו מאד מאשרים, שהצלחנו לעתה גם בחחום עלייה ב'". אני מקווה שלפני יצערי תצליחו גם אחם בעלייה ב', שתוכיח פעם אתם ולחמיד את חובלת ציוני

את היהודי. ההכשרה היא חכנה לחיים משותפים, מעין גישור בין החיים הקולקטיביים שהיים בארץ-ישראל לבין האגואזים האוניברסיטאלי, שבו חי היהודי בגולה. ההכשרה מתוכננת לחיים ביחד, מאפשרת ליסוד הידע הודיש לחיים החודשים (פירות חקלאי, הכנת חקציב ועוד...). וליסוד עברית.¹⁷ אך להכשרה מטרה נוספת - ולידעתי, יש לכך חשיבות רבה - והיא למנוע את העולה מלריות במדינה נחת בארץ-ישראל (היא משתמשת במלה dechasses), שכן לדעתה מצב זה יהיה האויב הגדול ביותר לציונות.

המדינה סוציאליזם פרוגרסיבי, שבו השתמשו חברי החנועה, לא בא להיער על הפישה מעמדיה, אלא על הצורך בחיים משותפים, שבהם רבה החושה האחריות של הפרט למשמרת החברתית שבה הוא חי. לדעתם, הקיבוץ הוא המשמרת המתאימה לכך. אך הם חשבו על קיבוץ דתי, שיהיה גם סוציאליסטי וקולקטיביסטי. "היום יותר מתמיד", כתב סעדון לילד, "אני משוכנע כי החורה היא הבסיס של החקומה היהודית... החורה אחרת אהנו בעבר והיא זו שתאחר אתנו כעת."¹⁸

בארציאליזמים מודרניים. בכך משקפת הארציאליזם את ההשפעות השונות - סוציאליסטיים מודרניים, ומודרניזציה חילונית צרפתית בצפון - על קיום יהודי מסורתי דתי בודום, ומודרניזציה חילונית צרפתית בצפון - על הקהילה היהודית מספק. הפעילים בחנועה היו חודרי חחושה שלחות, רצון להגשמה והכרה, כי החיים בגולה, בחונם, איבדו את משמעותם לחונם. ארציאליזם זה יכולה להוביל רק לעלייה של הפעילים והאחרים. ואכן, כאשר הגיעו סרטיסקיאים לספק בשלהי 1945, לא הייתה בעיה למצוא מעמדים לעלייה. ארבעת חברים עלו לארץ והקימו ביבנה את "הקיבוץ הצפוני אפריקאי הודי". החנועה הייתה בקשרים הדוקים עם הגרעין בקיבוץ ושואפה לחזק את שורותיה. עלייה זו בשלהי 1945 הייתה העלייה החודשה מספק בסרטיסקיאים נחשיות החלטה והמחויבות הארשית לעלייה לפרק בחתליך עלייתם של יהודי מספק היה הרקע להעפלה. כך נהיית ההעפלה לפרק בחתליך עלייתם של יהודי מספק לארץ גם מבחינה כרונולוגית וגם מבחינה עניינית.

שלבים בהעפלת יהודי מספק

שלב ראשון: ההעפלה הגלתי מאורגנת

את תולדות ההעפלה מצפון אפריקה לפני הקמת המדינה ראוי לחלק לשיני שלבים השלב הראשון היה שלב של העפלה בלתי מאורגנת, פרי יזמה מקומית ומקומית של יהודים, תופעה זו החלה בזמן זמלמה ונמשכה עד ליאשית 1947. ידועים שני נסיונות של עלייה בלתי לגאליה, שהייתה להם השפעה רבה על התגים הציונים כעיר.

הבירה, שם שהו כשבועיים או שלושה. הקבוצה השנייה, שבנתה 38 איש, היתה אמורה להגיע ב-8 או ב-9 במאי. לקראת העלייה מכרו המעפילים את רכושם. התנועה דאגה להסדיר להם אישורי יציאה מחונסייה ביטנה, שהקבוצה יוצאת לסויל או להכשרה באלג'יר, והצטרפו להם גופקי בידי הצרפתים שלא התרמו קשיים.²⁶

מי היו המעפילים מספקס? ניתן לזהות שתי קבוצות בולטות של מעפילים. האחת, פעילים בתנועה או בני משפחה של פעילים. הבולטים בהם היו יצחק ברבי, חבר "ועד הראשים", שניהל את התנועה, לדיה ומשה סיריה, אחיה של מרים סיריה. הצלחנו לאתר עוד כשמונה בני משפחה של פעילים. היה לא מצט היגיון בכך, שכן אילו היו כל הפעילים המרכזיים עולים, היתה התנועה נשאית ללא הנהגה ומתפרקת לימים מצד שני, מכיוון שעינין ההגשמה היה כה מרכזי לתנועה, דאגו הפעילים לכך, שבני משפחותיהם יעלו. הקבוצה השנייה, שהיתה, ללא ספק, הרוב, היתה בעלת מאפיינים סוציו-אקונומיים נמוכים, וטבירה ההגנה שאנשיה לא היו פעילים בתנועה או אחרים מובהקים של הצינונית. העובדה, שבני משפחות הפעילים עולים, אמורה היתה לנסור ביחסו במעפילים, להוכיח שאין מה לחשוש מטוג זה של עלייה.

המעפילים ירעו בניכור, שהם יעלו באופן בלתי לגאלי וכי הסיכוי שיגיעו לארץ-ישראל קלוש ביותר בשלב זה. וזה ברור שהם נסעים לקפריסין, ושם יצטרכו להמתין עד שיגיע תורם לעלות. אך האובססיה דיוו והבינו, מה משמעותה של ההעפלה? מה משמעותם של קשיי הזדו? חלק מהמעפילים אמורים היו להביא את משמעות ההעפלה, שכן עד אפריל 1947 היו להם הזדמנויות שונות ללמוד על כך. מעפילים מטריפולי עברו דרך ספקס, והשפעתם בקרב חברי "צעירי אהבי ציון" היתה רבה.²⁷ בעיתונות היהודית בחונסייה²⁸ פורסמו כתבות על ההעפלה. היו ידיעות על תפיסת אוניות מעפילים, ואף סיפורים אחרים על פרשיות מתחום ההעפלה. בפברואר 1947 עגנה האונייה "חיים ארלוזורוב" בנמל העיר סוס, הסמוכה לספקס.²⁹ במאדס 1947 הפליגה האונייה "בן הכס" מצרפת ועל סיפונה שמונה מעפילים מזרזים וחונסייה. ונוסף על כל זה הם היו עדים לנסיונות העלייה של מיכאל חג'ג' ויהודה מצליח, ומסקנה המתבקשת היא, שהמעפילים מספקס היו מזדעים לקשיי הדרך. הפעילים בתנועה היו מזדעים יותר לסכנות ולחלואות הדרך, שכן קריאת היעמונים והשיחות על נושאים אלה בפגישות התנועה היו הרבה יותר שיחות מאשר בקרב האוכלוסייה הכללית של הקהילה. עם זאת ניווכח לחלוף, כי לא היה במודעות זו, כדי לרכז את אכזבתם מתנאי מחנה המעפילים באלג'יר; שכן ה"מודעות" היתה תיאורית מאד, וחסרה הפגנתו של הידיעות, המעפילים לא העלו על דעתם, שיצטרכו להמתין זמן ממושך להפלה כתנאים פסיים קשים ביותר.

של פועלי המזרחי³⁰ ולמצליח זסביר סערון: "בזכותו, היום, תנועתנו חוסת את המקום הראשון מנקודת ראות חלוצית, יצעיר ציוני" לא יוכלו להתרבר שום הגשמו כמנו. אנו גאים בכך ובארבעת חברינו בכינתו.³¹ לעלייתו הבלתי לגאלית של מצליח היתה השפעה על מוראל התנועה. היא עוררה גאווה ביהודינותו לתנועה, שאחד מבניה הוא מגשים. אך מעבר לזה היתה לעלייתו השפעה על תפיסת העלייה של התנועה בספקס. אם עד 1947 נתפשת העלייה כמטריפולית כדרך ההגשמה היחידה, הרי שבעתה נתפסה גם העלייה הבלתי לגאלית כדרך לגיטימית. כלומר, מעשהו של מצליח העניק לגיטימציה לאי-הלגאליות של העלייה.³² הוא העיר על יותר מליטלציות באיריאולגיה של התנועה והכשיר את הקרקע להעפלה. להצלחה זו היתה השפעה גם במישור החסיים הביז-תנועתיים בתחום ההגשמה. הכוונה למאבק בין "צעירי אהבי ציון" לבין "צעירי ציון" מחונסי, מאבק המלווה ככל את ההעפלה לפני 1948.

עלייתם של חג'ג' ומצליח מעידה על מוטיבציה ציונית עמוקה, שאם לא כן אין להבין את נכונותם להסתכן כל כך. מקרים אלה לא היו יחידים בחונסייה בתקופה שקדמה לשנת 1947, אך קשה למצוא טיפולוגיה לכלל מקרים אלה.³³ המדובר בדרך כלל בחברי תנועות הנוער הציוניות, שמשעשעה היו על בסיס אישי, אם כי בגיבוי תנועתי. מידת ההצלחה תלויה היתה בקונוטקטורה של ניסיון העלייה הבלתי לגאלית.

שלב שני: ההעפלה בשנת 1947

בשנת 1947 יצא שלוש אוניות מעפילים מחופי אלג'יריה, ועל סיפונן מעפילים מצפון אפריקה. בליל 10-ה' במאי הפליגה האונייה "יהודה הלוי". כחודשיים לאחר מכן, בליל 16 ביולי, הפליגה "שיבת ציון". בראשת נוסמבר הפליגה האונייה "החלוצי", ועל סיפונה 44 מעפילים. מעפילים אלה הועברו לאונייה "הפורצים" והצליחו להגיע לחופי הארץ בראשית דצמבר 1947. מעפילי שתי האוניות הראשונות – כ-1000 במספר – הגיעו לקפריסין.

גורם המעפילים בצפון אפריקה נעשה בידי הנהגת תנועת "צעירי ציון" מתוניסיה ושלילום מאיר-יצריאל. קבוצה זו היכשרה למטרות והנהגה ו"עלייה ב", בקורס מיוחד, שנערך באלג'יריה. לאחר הקורס יצאו הפעילים לפעולת שיכנוע בקהילת היהודיות.³⁴

שליחים מתנועת "צעירי ציון" הגיעו גם לספקס ופגשו עם ראשי תנועת "צעירי אהבי ציון".³⁵ הפגישות שוחחה השאית התקיימה בסוף מארס או בחחילת אפריל 1947. באפריל 1947 כבר היו מעפילים מספקס בחונסי כדרכם לאלג'יר.

את המעפילים מספקס גייסו רנה קיים, יצחק ברבי ומרים סיריה.³⁶ שרישבו בחשאי את המעפילים הידיעה על ההעפלה עברה מפה לאוזן. הקבוצה הראשונה כיל המעפילים מספקס הגיעה לאלג'יר ב-28.4.47. הם הגיעו דרך חונסי

שבת אני שעשועה הקדוש ביום ובסוכה, יען שהיוני אין לי הדבה אמונה בו אף על פי שחתום עלי חתומה ה-Consulatus, שלישיית, חשוב היה לעולי מספק לשמור על יחודם הדתי, שכן דבר זה הבטיח את מנגמתם הפוליטית וההתיישבותית בארץ, שהרי שאפתם הפוליטית הייתה שונה מזו של המארגונים: הם שאפו לזקום "קירובן צפון אפריקאי דתי", לדעתנו, מעדים פערים אלה על רבגוניות אוכלוסיית המעפילים.

מאפיין שני של הקבוצה מספק הוא מידת כשרותם לעבודה פיזית. בהיותו בהכשרה ברובנו, החבור ליצוק ברבי, "שהמסקים אינם בעלי כוח להכשרה בהכשרה מפני שאינם רגילים לזה" גם על עצמו העיד: "העבודה בהכשרה היא הגפן עם המעדרים. בראשונה הרגשתי שהיה כבד, ולבסוף לקחתי ההתרגלות ועזבו כישאר חברי ההכשרה" עבודה זו כמעטו הדאיגה מאוד: "אולי אני הייתי מדובר על לם ושל המסקסים ומנחם אותם, הייתי מאסף אותם בכל לילה ומסביר להם איך צריך להתנהל במישר הזמנים לזמן, ולאמר להם, שכאן אמתו ומניינם בלי הרף..." נוסף על אי כשרותם לעבודה פיזית עולה כאן גם בעיית היתר המוניטריציה לעבודה זו, רק פעולות השינוע של ברבי מחזיקות את עולי מספק במקום, והדבר מלמד על טוב או מידת התכרה הציונית של רוב חוברי הקבוצה שהגיעו מספקים.

המאפיין השלישי של הקבוצה קשור במידת המודעות הציונית שלהם. כבר נכתנו לדעת, בי ישי הכובלים בין הקבוצות השונות שהגיעו מספק, בעיקר בין "הקבוצה הציונית" לבין הקבוצה הכללית יותר, זו שלא היתה מאופיינת במיעים ציוניים, "הקבוצה הציונית" גיחלה עם חברי "צעירי ציון" וכוח איריאולוגי, שהיתה לו משמעות מיוחדת בהנאי המתנות. סיפר ברבי לירדו אליהו בותניק: "החוקטותי באמת הרבה פעמים עם מספקים, אבל אחרי שדבר הצפון אפריקאי יען שהיה ישיה תעמלה עם המסקסים, אבל אחרי שדבר להם, אספתם [אספתים] יחד בלילה הסבירתי להם איך צריך להתנהל עם מאיר אודות הדבר הזה, באמת חבר המכימו כולם ללכת עמי יום שגוגיע שמה בערות האל..." אין ספק שיש כאן ניסיון לזישיע על המפעלים מספק. אך לא רק ברבי היה גמון בוויכוח עם "צעירי ציון" גם מריויל סידרה הייתה נתונה בוויכוח רומה: "על אודות ה-Mirale אני משוח, מפני ש-Mirale יען שהיא ברעיונו ואת אמר בשביל הרעיון חורה ועבודה - היא החקוטטה עם הצא, על אודות הדבר הזה שמה בהכשרה של חנס", הישימות הוא בעיקר איריאולוגי, אך מטרתו גם להכשיר, שמפעלי מספק יגיעו ל"קירובן צפון אפריקאי דתי", ולא לקירובן שהקצמו "צעירי ציון". הנה כי כן יש כאן צורך בהשפעה ממשית על המפעלים, מאבק על חזותה הפוליטית העתידה של המפעלים, מהמתכבים עולה, כי המאבק היה בעיקר בהכשרות, ולא בריכוז המפעלים הגדול על חוף הים, שם היו התנאים קשים יותר. ייתכן שעמדותיה של ברבי, השפעתו החזקה על הקבוצה מספק ויכולתו האישיה היו מהמקמים

החיים במחנות עד הפולגה "שייבת ציון"

"המוסד לעלייה ב' התנה את הסכמתו להעברת אונייה לצפון אפריקה בגיוסם של לפחות 500 יחידים. הבעיה הישקירית של המארגונים היחה, אם יצליחו לגייס את מיכסת המעפילים הודישה וכיצד יחזיקו בהם עד בוא האונייה. גיוס המעפילים, כדוגמת הגיוס מספק, נעשה גם במרוצק ובאלגריה. המפעלים הורכבו במחנה מיוחד, שהוקם לצורך זה. מספר המפעלים שהגיעו למחנה היה מעל למאתים. עובדה זו חייבה את המארגונים להיערך באופן שונה, כך נפתחו מחנות מעפילים נוספים."

עד הפלגה "יחודה הולי" הגיעו מספקים למחנות באלג'יר כ-120 איש. אנשי מספק לא היו מרוכזים במקום אחד, וניתן למצוא אותם בכל מקומות הריכוז של מעפילים: הפגישה הראשונית של המפעלים עם המציאות היה קשה. "אין אירגון כמו שצריך" סיפר יצחק ברבי לחבריו, "יש לנו כמעט עשרה ימים, שאנו נמצאים באלג'יר, וישי הרבה אנשים שהם רוצים לחזור יען שלא מצאו הכל כאונו [כהוגו] מחוץ עבודה מחוץ מסף [מחסור בעבודה, מחסור בספקן וכליל, אבל אני עושה כל מאמצים כדי שישבו יען חתיה בוישה לספקי...]" דומה שכאן בא ליד ביטוי מובהק הפער בין החלומות או מושג הקישי האפרי לבין הרכונות להתמודד עמו. יחודה מנו, ייתכן שמיקוד הקשיים לא היה מספיק מחוץ מלכתחילה. הבעיה היא בעיה כלכלית: כיצד יתקיימו עד ההפלגה, בשמורתה אינו ידוע כלל? פעולתו של יצחק ברבי היא "שמנעה את שיבתם של אנשי מספק, שכן "חזיה בוישה" לתנועה. תודעת השליחתו שליו היא כה עמוקה, שהוא לא יוכל לזרשות "בושה" שכוו.

לא מעניינו של מאמר זה לתאר את תנאי החיים במחנות, מה גם שהחתיאותי שבידנו כליליים ומתעלמים מההבדלים בין תנאי הקיים בכל אחד מהמחנות. נוסח לתאר את קווי הייחוד של עולי מספק במחנות השונים. ראשית, היחס לזר ולמסורת. הם הקפידו לשמור על אורח חיים דתי בכל מקום שהיו בו. כתב יצחק ברבי לאליהו בותניק: "אל תדאג על האכילה, היא כשרה ממשית יען שאנו מספקים אוכלים לבדנו, וכל הקערות והסירים הן חדשות, שקנינו אותן מאלג'יר. על אודות החפילה, בכל בוקר היינו קמים ומתפללים שולשה מניינים גם מרוכזים ומרוקאים] היו מתפללים עמנו. ביום השבת היינו מתפללים במניין, ובספר של פרשה אני הייתי קורא ומעלה האגשים. זה מראה לך שעל אודות הדין שלנו הכל מנותל טוב, והכל יתנהל בעתיד טוב מאוד..." לעניין זה השיבות משולש בחינות: האחת, שמארגוני ההפעלה, לרבות השליחים מארץ ישראל, היו דוחקים מליחם חשיבות לכשרות, אף שלא מגיש את האפשרות לקיימה ברכות המפעלים. זהו כאן אפוא פער בין המארגונים לבין רוב הציבור, שנית, התגלה שוני באופן קיום החלבה בין אנשי מספק לבין קבוצות אחרות, כגון קביצת יהודים שהגיעה מגרדיה, ולא היו מברכים הכשרות והשבת... וסופם שגורשו מהמקום. כך גם היו שוגים מנהגיהם מהנהג באלג'יריה: "בליל

תגובת הקהילה בספקס להעפלה

בועד מקורות מתאימים לא נזכר לשחזר את תגובת המימסד הקהילתי, אך נזכר לחידוש לתגובת הציבור היהודי, ששלח את בני משפחתו להעפלה. לאחר שהחל מתקבלים מכתבי של יצחק ברבי בספקס, קמה בנראה זעקה גדולה לנוכח התוצאות, שבהם היו עולי ספקס במונות, "ועד הדאשים" של התנועה נאלץ להחכים, והוחלט לשלוח את נציגי התנועה לאנגליה, כדי לבחון את המצב לאשורו. ברור היה להם, כי הוועד לא יוכל לשנות את המצב החומרי, אך ורואי יעשה לצד המורלי. הוועד החליט לשלוח את לידיה סיירה, אך נסיעתה נמנעה בגלל התנגדות אמה"א "חברי הקרן", הסביר סעדון לברבל, "עליל להביך כי האינטרס של הציונות בספקס הוא לעודד את ליציונות, ובאופן כללי יש לנו אינטרס להשיקט מהומות שכאלה".⁴⁵ לכך ביקש נמנו לא לפרט יותר מדי בדבר תנאי חייהם. סעדון היה מרואג מאוד משמועות, שהתחלכו בספקס, כי בודעו של ברבי לחזור, כי הוא מתהלך כמעט עירום וכי רוח ביצירה קילוגרם. "האם זה נכון?", שאל. הרי ברור, "...שאם הספקסים יחזרו, כמו המהומה הקודמת, זה יהיה חרס הציונות בספקס. יש בכל מחיר להחזיק משמר עד רגע העליה."⁴⁶ השיב ברבי לסעדון: "את הידיעות על המהומה שדחתו הפיצו בספקס היהודים, שנמצאים באנגליה, אני מחכתב עם מרים ואמר כחבר 'ועד הראשים' של התנועה. אני בקשר עם פרץ מאוזן, ואינני מספר לו על הסבל. כעת חזרתי לחפץ, כי כל הספקסים מוגישים טוב ומרודים מאוד שהיה ערב העליה."⁴⁷ לעמד על התנאים הקשים, כן נפגש עם מארגני ההעפלה, ולאחר שבוע שב לספקס להרגיע את הדוחות. כשנכח התכנסה התנועה ודנה במצב. החלטת לא לשלוח עוד מעפילים, אך החלטה זו הייתה תיאורטית בלבד, שכן תנועת המעפילים מתנגדת הופסקה לפי דרישת המארגנים.

החיוסות זו של הודי ובני משפחות המעפילים לא הייתה יחידה. הורים נזעזעו את בניהם מלנסות ולעלות, כך, למשל, הסביר סעדון את הועד מרשימת העולים מספקס בהתנגדות ההורים, הכל כבר היה מוכן לקריאת ההעפלה, אלא שההתנגדות התנגדו בדג האחרון, והעפלות נמנעה. לכן כתב סעדון לידידו, שלא נותר לו זאל לומר "בפעם הבאה..."⁴⁸ רנה קייט לא העפיל בגלל כשידת גלי.⁴⁹ למרות זאת, כאשר החל ה"ציוס", הוא "ציוס חודי-לארץ" במאס 1918, השתתפו בו גם יהודים מספקס, ונחמם עליה גם יעקב סעדון.⁵⁰

חיים סעדון

לכל שאפתים - השליח מארץ-ישראל - החליט להתעבירו מההכשרה אל "אן הילדום" ולעשותו אחראי למקום כולו.⁵¹

באשר לקבוצה השנייה - זו שבינינו "הפללית" - היא נעדרה מוטובציה ציונית בממשית, ולכן הייתה כר גזר להושפעה של חברי "צעירי ציון". ברבי היה מודע לכך, שעוד ייחכמו עליה לארץ, ולכן הוא האזיר את חובריו: "בפעם אחרת צריך לבחון השולים החודשים אשר בספקס, זה יקרה הרבה לנו אם נשלח אנשים שאין להם שום דיעה בצינות ובחלוציות..."⁵² דומה שדבריו מעידים כאלף עדים על העוד מוטובציה ציונית ועל הסכנה שיש בכך לעתיד התנועה המציאות הקשה במחנות השונים, הפער בין הנכונות להתמודד עם הקשיים לבין הקשיים עצמם ומישר ההמתנה הארוך במצב של חוסל ודאות, אם תהיה הפלגה נוספת או לא, גרמו לכך שאנשי ספקס החליטו נחרצות לעזוב את המקום לאחר תשעה באב (יחד עם קבוצה גדולה הציונות ומשאר, שהסבל של מכתבים והסכר, שמעשיה כזה יהיה כישלון הציונות וישאור, שהסבל של יצירה חודשים יהיה לשרוא. הגם שניסה לזכר על לבם של אנשי ספקס החליטו הוא עצמו, שאם תועכב העלייה יעזוב את המקום שבו נמצא ועיבור לאנגליה כדי למצוא עבודה ולהרויח לפונסותו. הוא בטוח כי לא יעזוב את המקום, והוא מוכן להמויץ להפלגה אפילו חודשי.⁵³ ייתכן שהיו מקרים מנטים של עולי ספקס, שעזבו מהסיבות שצוינו. היו גם מקרים, שבהם גורשו שניים מסיבות כריאות (כניגום) והתנגדות (שכרות). אך דומה כי אלה אינם אלא מקרים מעטים, שאינם מאלוים על הכלל.

הגם שלא ברור כלל, אם היו אנשי ספקס מאורגנים באיון צורה שהיא אין ספק שהם התחברו זה לזה בגלל המציאות של המחנות הם הכירו במנהיגותו של ברבי, שפעל ללא ליאות לשמור על האינטרסים של תנועתו. הם השתדלו לשמור על אורח החיים שהיו רגילים לו עוד מספקס, למרות הקשיים של הכנות והדרושות החודשות (המשרה, למשל). האם המקרה של ספקס טיפוסי או מיוחד? - אין לנו אפשרות להשיב על שאלה זו, אך סבירה הנגחה כי יוצאי כל עיר ניסו לשמור על מסורתם, שכן תחושת היחד העניקה להם ביטחון מה בתנאים הקשים של המחנה ואיפשרה נשיאה משותפת בעול.

"שיבת ציון" הפליגה מאנגליה בליל 15/16 ביולי 1947. יצחק ברבי ועולי ספקס אחרים הספיקו לעלות על האונייה. איננו יודעים כמה מהם עלו על האונייה, מה שברור הוא, שהקבוצה פוצלה לשניים. האחת הוגיעה לקפריסין ופוזרה בין המחנות השונים, ואיננו יכולים לעקוב אחר פועילות אנשיה כקבוצה אלא רק כייחודים.⁵⁴ האנדרלמוסיה, שליחותה את העלייה ל"שיבת ציון", אי הבהירות לאחר העלייה העוד מקורות מתאימים מונעים אתנו כלשחזר את מצבם של אנשי ספקס שנשארו במחנות לאחר הפלגה זו. נחמץ על כן בקביעה, כי אלה שיצאו למחנות המפעלים באפריל 1947 הגיעו בדרך זו או אחרת לארץ-ישראל, שכן אין לנו עדויות על אנשי העיר שחזרו לספקס לאחר "שיבת ציון".⁵⁵

רק בדבר הזיקה לארץ ישראל היתה בכל הזמנים, גם בתקופה זו, ורקה מעורפלה למדי ולא תורגמה לכלל מעשה. לא זאת אף זאת, כרי להזיחה את קיומו של מניע נשיאתי, שהיה עיקרי לעלייה, צריך למצוא אירוע מסוים שגורם להעלאת הציפיו המשיחית. למיטב הבנתנו, לא ניתן למצוא כל אירוע כזה בשנת 1947 בתנויסייה בכלל וכמסקס בפרט. בואם של שליחים לספקס לא היה דבר חדש. באוגוסט 1946 ביקר הרב קפל"ס מצרפת בספקס, ואין אנו שומעים דבר על המעוררות משוחית לאחר ביקורו. יתרה מכך, יש אירועים כגון שיחורור תוניסיה, מודעי עלו רק 120 איש מספקס? מודעי נשאר ציבור זרתי רחב עלייה משוחית, הקשר הנפשי לארץ-ישראל של כל יהודי זרתי או פטורתי למדי במקום? הקשר הנפשי לארץ-ישראל של כל יהודי זרתי או פטורתי בגולה אומנם היה בו כרי לקבוע את כיוון ההגירה של היוצאים מספקס, אך לא את המניעים הישירים לעלייה.

האם היו כאן מניעים ציוניים? בטרנססקטיבה אכן יעידו רבים מהעולים, כי עלו ממניעים ציוניים. העלייה ממניעים ציוניים, כמו גם המשיחיות, היא עלייה איריאולוגית מובהקת. מבהינת המהלך וההתנהגות, עלינו להזיח את קיומו של קשר ברור בין איריאולוגיה ציונית, שמוצאת את ביטוייה גם בפעילות במסגרת ציונית לכין הצהרה של העולה, כי אכן היתה עלייתו עלייה ציונית. נרגים זאת במקרה: של יצחק ברבי. ערב עלייתו כתב:

זמן ההגשמה הגיע, צריך לעורר לב התברכים והחבורה הנשארית ולהניסם ברוחם את ההגשמה, להבין להם שארצנו צריכה בבניה, להבין להם שלא תהיה מנוחה כל עוד שהזרחים [שההזרחים] לא יעלו ויחוו את הארץ, לא צריך לבוא לאספות דורקא, זה יפה, זה צעד בהגשמה רוחנית, אבל צריך חבר להכשיר את עצמו, לחנך ולסבול עד יום העליה...⁹⁸

כאן קובע ברבי, שהודעה עם הצינונת אינה מספיקה, אלא חייבת להיות פעולה ממשית לקראת העלייה. בספקס היה ברבי חבר "יער הראשיים" של תנועתו וממנה על ועדת העברית והחנינו. ברבי היה שייך לקבוצה חיונה דתית בקרב תנועתנו, אך לא הוכיח כלל במכתביו קניעים משיחיים. שילוב זה בין פעילות ממשית בתנועה לכין תפישת ציונית מציד על המניע הציוני יבטיחלייתו, אלא שקבוצה זו של עולים ממניעים ציוניים היתה קטנה בקרב כלל המעפילים.⁹⁹ כבר הראינו כי לפי מושגיו של ברבי, חסרו מרבית המעפילים כל הבנה ציונית.

האם היתה המציקה גורם לעלייה? לאיון מצוקה החברו אפרים בו חיים, כאשר כתב "לא היתה זו עליית מצוקה, אם כי היתה מצוקה?" אשר לציין מצוקה. התבצעה ממערכת החסות בין היהודים לכין סביבתם המוסלמית, ואפשר למצוא אף מצוקה כלכלית. נבחר להלן מה מקולנו של שתי מצוקות אלה בהיקשר

לפי התווים שבידינו על מספקס יותר מ-120 איש באופן בלתי לגאלי לפני הקמת המדינה.¹⁰⁰ מספר זה מלמד על המקום הנרכי, שהתופסת התנועה כחיי הקהילה. מספי המעפילים גדול יחסית לגודלה של הקהילה. כוחה של התנועה בא ליי ביטי ביכולתה להשפיע ולארנו את העלייה. בכל הנראה מספקס יצאה קבוצת המעפילים הגדולה ביותר בכל תוניסיה. אין לנו פירוט על מספר המעפילים שיצאו מחוזים הבייה, אך יודעים אנו, שמגריכה יצאו יותר מ-70 מעפילים.¹⁰¹ מכאן שיעקר המעפילים מתוניסיה באו מדרום המדינה, מאזורים יבנים היו חתילי ההגירה. ההגירה איתים יותר. יתכן שעלינו להוסיף גם, שהיחנות הציוניים ראו עצמם כמארגנים ודוחפים עבור כל בני הקהילה, מעין חיסול גלויות. זאת ועוד, אם עלו מצפון אפריקה 1,200 איש עד הקמת המדינה, הרי מספקס יבדה תופסת כ-10% מכלל המעפילים. דומה כי נכונה מסקנתו של פריינטי שמשמעות המספרים האלה היא, ש"מספקס נמצאת במקום הראשון מבוחינת העלייה הבלתי לגאלית מתוניסיה ומאלגיריה."¹⁰²

מה היו גורמי ההעפלה מספקס?

שאלה מניעי ההעפלה מספקס, כמו מצפון אפריקה בכלל, היא אחת השאלות המתוחות והקשות לבדיקה. שאול אביגור טוען, כי "אין לה להעפלה שיש מניעים יסודיים אחרים מחוץ לכמהיה היהודית לארץ, לרחה המושך של המלדת וכוחה הזוחה של הגולה."¹⁰³ אך כאשר בא להודיש למניעים היבלתי אבנעיים" של ההעפלה מאירופה, התמקד בעיקר ביחס הישר שבין מצבם הקשה של היהודים באירופה לכין ההעפלה.¹⁰⁴ ואכן לא בכדי כתב אפרים בו חיים, השליח מארץ-ישראל שיעמד מאחורי ההעפלה מצפון אפריקה: "לא היה יחברתי אבייקטיבי לעלייה זו. לא היתה זו עלייה בעקבות שואה, לא היתה זו עליית מצוקה, אם כי זייתה מצוקה. ולא היתה זו עלייה ציונית, אם כי היתה ציונית... היתה זו שריבה הביחה, שייבת ציון, היה בעליה זו מרכיב ראוני, משהו... השליחת הארשי-אזלית ונחה להיות המפורר שהוליק את גחלת אהבת ציון וכיסופי הגאולה הלוזשים והפכה אותה ללהבת העליה ההמונית הפורצת..."¹⁰⁵ אפרים בו חיים ער להביל בין "הכרת אבייקטיבי", כמו זה שהיה באירופה. לכין המצב בצפון אפריקה. לגבי ההעפלה מספקס ראינו, כי היוזמה לא באה מתחילה או מתנועה הציונית במקום. אלא מ"צעירי ציון", שפעלו בשמם של השליחים. אך האם ביטא רצונם לעלות כמאהה משוחית? סוגייה זו קשה מאוד לדין, שכן כל התעלמות מהזיקה הוחית הכללית לארץ-ישראל חיה התעלמות מהמצאות. זאת ועוד, בספקס היו החיים במדיה לא מטשה עדיין במסגרת מסורתית, שבה לרת יש חשיבות מרכזית בחיי הקהילה. אך

של קייט במחנות המעפילים. כאן נחבש כנראה לא לשלוח עוד מעפילים מספקס, מה שהלם את הלכי הדרך בקהילה.⁷³ להעפלה נרון כנראה לכישלון. יש לחפש התיפושי אחר "המניע העיקרי" להעפלה נרון כנראה מהמניעים שמנינו. מצבה הכלכלית-את המניעים לעלייה בנקודת מישוש של כמה מהמגוררים שמנינו. מצבה הכלכלית-תברתי של יהדות חוגסיה על רקע ההתפתחות והפוליטיקה של חוגסיה ויחסי התחרות עם הממשלה הצרפתית היה בו כדי לזנוע את היהודים לעזוב את חוגסיה, ובכלל זה את ספקס. הניקה הקשה הדתי העמק לארץ-ישראל קבע את כיוון ההגירה, ואילו הפעילים הציוניים יצרו את הכלים ואת הנתונים. לגביהם היה העיקר היסול הגולה, ולא מניעי העולם.

"ההעפלה" במחנות היא תהליך של הגירה, במידה-לא מעטה יאפיינו הדפוסים, שנקבעו בהעפלה מספקס, גם את "העלייה הממונית" של שנות המלחמה. והארכיוסיה היהודית שלא עברה תהליכי מודרניזציה ואסמילציה ובעלת מאפיינים סוציו-אקונומיים נמוכים, הייתה חשופה יותר לתהליכי הגירה. זה מסביר לנו מדוע כאן רוב המעפילים מחוגסיה עד 1948 מדרום המדינה. זה במחצית החסית, שבה התקבלה לים" לבין "העולים" לאור הקמת המדינה היה במחצית החסית, שבה התקבלה והחלתם של המעפילים לצאת מחוגסיה, בנוכחות שלהם לעמוד בסכרני הדרך של ההעפלה. ובידיעה הכרורה שלא יגיע לארץ-ישראל שעדיין לא הייתה בה מדינת ישראל.

של ספקס. כאשר נודע לאפרים בן חיים, כי יש בדיעה "המוסד לעלייה" להפסיק את ההעפלה מצפון אפריקה, כתב מכתב אישי לשאל אביגור, ובו הוא מעביר אותו על "השיגאה ההיסטורית", שכן "קשרי בני הארץ עם הלינה מתהדקים ורוח לאומית עזה נושבת בקונטיננט הזה. מרגישים את הפגזים באוויר, והשיגאה הכללית מתקרבת בצעדי ענק. היהודים מרגישים בכך..."⁷⁴

אפרים מבטא כאן את התפשוה של הציונות הקסטודופאלית, זו הראה באנטישמיות את הדחיפה העיקרית לציונות ולעלייה לארץ. עיון במערכת היחסים שבין יהודים לבין מוסלמים בספקס אינו מעני על מתיחות מיוחדת בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. יתרה מזו, ב-5 באוגוסט 1947 היו מאורעות בספקס. המאורעות היו על רקע המצב הכלכלי והמחצית והדאיה: היהודים שנפגעו במאורעות אלו היו רק הצורפים. אם אכן היו יחסי היהודים עם המוסלמים הגרים לעלייה, הרי צריכים היינו למצוא גל של עליים מספקס לאור המאורעות. ולא היא.

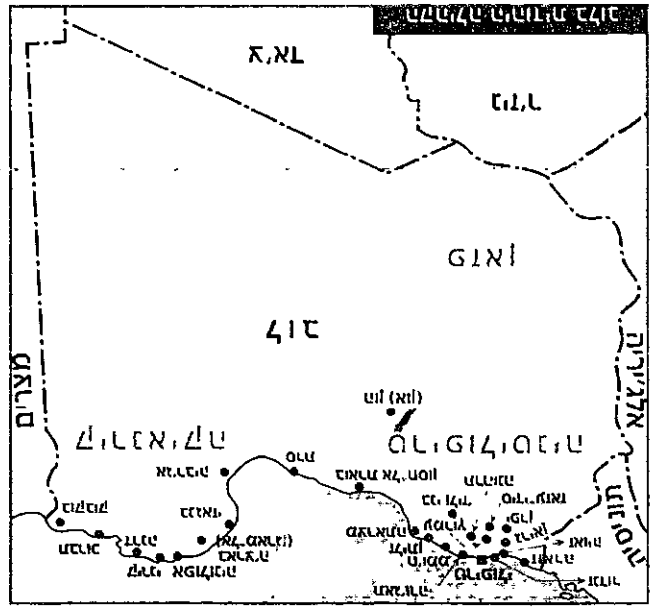
עם זאת אין את ממצאים בחשיבות המצב הפוליטי החדש, שהחל מתחילת בתחילת, כמו בכל צפון אפריקה, לאור תבוסתה הקשה של צדפה במלחמת העולם השנייה - ראשית עידן הדו-קולוניאליזציה והמחוקת התנועת הלאומיות במצב, שהבאו לעצמאות חוגסיה ומדקו במחצית שנות החמישים. ידעה לנו רק הצהרה פרזשלתנית אחת של כורצובה, המנהיג הגולה של הניאוסתור, היכולה להעיד משהו על מערכת היחסים שבין התנועה הלאומית החוגסית ללבין היהודים בחוגסיה.⁷⁵

ספקס נפגעה קשה בימי מלחמת העולם השנייה. כאור היו קרבות מצטיינים והארכיוסיה היהודית ברחה מהעיר. כד"ת, שהגיע לסוכנות מיד לאחד הכיבוש הגרמני, נכתב: "גם כחלקן של סוסה וסאקס נפל להשתתף בעבודה זו. לאחר ששתי הערים הללו הפעצו קשות, תכרתו החושבים לברוח לכפרים הערביים הסמוכים. על אף הקשיים הגדולים בהם נחלץ שם, לרוב מצד הערבים. מלווים חירופים וגירופים ואף אבנים נודו לחפש אחרי בתים או חדרים אשר נודיע עבדים שכל ירידה מופדו ושאפשר היה לשכרם רק נגד תשלום לשנה למפרע." באוגוסט 1944 הסביר מנכ"ח תנועת "צעירי אהבי ציון", כי רבים מיהודי ספקס ארכבו בנזן המלחמה את נכסיהם וכתיהם ורוצים לשקם עצמם בארץ-ישראל. על סמך זה רדיס סרטיפיקטים מאוסוכנות. גם בעודות מאורחות יותר מ-1949, נדרשים למצב החומרי העלוב בעיר. אך האם יש בכך כדי להסביר, מדוע על רק 120 איש; מדוע לא הייתה עלייה בלתי לגאלית קודם לתקופה זו או לאחוריה? במידת מה יש לכך הסבר בהיאורנו את שלבי ההעפלה מספקס. ההעפלה הייתה נקודה לכת מארגן ויוזם המארגנים סללו את נתיבי היציאה של היהודים. מרגע שהחל בהעפלה, הייה וים השולים המגיעים למחנות באלג'יר רק בהרבה מהמנופה, והמארגנים נאלצו לעצור אתו. כך הייה בשלהי יוני 1947, לפני הפלגתו של יצחק ברבי, וכנראה סמוך לביקורו

אשר שבו דבש וזיתים וכל עץ פרי אשר בארץ וכל עץ זית וכל עץ פרי אשר בארץ וכל עץ זית וכל עץ פרי אשר בארץ

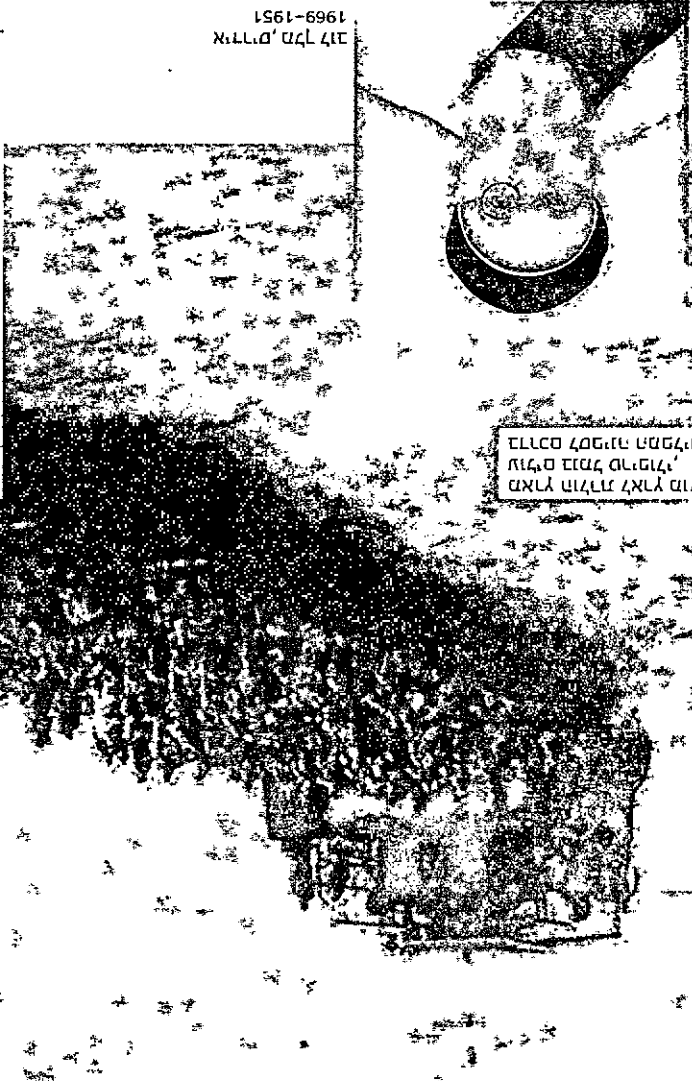
הנהגה זו, שהיא שילוב של מדיניות חוץ ומדיניות כלכלית, נכונה ונכונה. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת.

הנהגה זו, שהיא שילוב של מדיניות חוץ ומדיניות כלכלית, נכונה ונכונה. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת.

הנהגה זו, שהיא שילוב של מדיניות חוץ ומדיניות כלכלית, נכונה ונכונה.

הנהגה זו, שהיא שילוב של מדיניות חוץ ומדיניות כלכלית, נכונה ונכונה. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת. היא תעשה את ישראל למדינה חזקה ומוכשרת.

הנהגה זו, שהיא שילוב של מדיניות חוץ ומדיניות כלכלית, נכונה ונכונה.

